

CSERHÁTINÉ ÁCS ADRIENNE

Tatár vagyok, de orosz az anyanyelvem: A poszt-szovjet Tatársztán, a tatárok nyelvhasználata

1. Bevezetés, a vizsgálat tárgya

Korábbi írásaimban elsősorban az orosz nyelv volt szövetséges szovjetköztársaságokon belüli – tehát a mai Oroszországon kívüli – sorsának alakulását kísértem figyelemmel (Cserhátiné 2001, 2002, 2004). Ez a cikk az általam vizsgált állapotokat egészíti ki az országon belüli helyzet bemutatásával. Nyilván ebben sem törekedhettem teljességre, de olyan példát választottam, amely egyaránt hordoz tipikus és sajátos elemeket is: a tatárok és Tatársztán példáját. Az adott nép és ország esetét ugyanakkor igyekeztem sok oldalról körüljárni.

Az alaphelyzet elvileg mindkét esetben ugyanaz: egy adott területet oroszok, oroszul beszélők és további, más anyanyelvű népek laknak egyidejűleg. Nyilván fontos dolog a többség–kisebbség kérdése, mert a nyelvcsere veszélyének (a fokozatos „nyelvhalálnak”) rendszerint a kisebbségi beszélők vannak kitéve. Mégis a népességi arányok mellett inkább meghatározó, hogy a terület Oroszország jelenlegi határain belül vagy azon kívül található-e. Ha belül van, akkor az orosz biztosan az egyik hivatalos nyelv; ha kívül van, akkor ez egyáltalán nem biztos. Ha belül van, akkor az orosz az a nyelv, amihez igazodni kell; ha kívül van, akkor az oroszoknak kell vagy kellene igazodniuk. Ez is mutatja, hogy a nyelvpolitika egyik meghatározója a hatalomhoz való viszony.

A vizsgálat tárgya kézenfekvően a következő lehet (gyakorlatilag magam is ezt követtem): (a) demográfiai viszonyok, (b) az oroszok nyelvhasználata többségben vagy kisebbségben, (c) a helyiek, vagy titulás nemzet nyelvhasználata többségben vagy kisebbségben, (d) milyen élethelyzetekben használja, mennyire tudja, akarja-e tanulni valaki a „másik nyelvet”.

2. A forrásmunkákról

A közelmúltban néhány kisalakú, különböző színű borítóba fűzött, brosúraszerű kiadvány került kezembe. Mindegyik ugyanarról a tőről fakadt: mintegy két éve ugyanannál a moszkvai kiadónál jelentek meg. A Népek Barátsága Egyetem kiadványai, és az Orosz Föderáció Oktatási Minisztériumának megrendelésére készültek „Az orosz nyelv 2002-ben” nevű föderális célprogram keretében. A füzetek mindegyikén szerepel a szerzőn, címen túl a sorozat megjelölése is: *Az orosz nyelv az etnikumok közti szolidaritás formálódásában (a nyelvi helyzet regionális nézőpontban, Oroszországban és a határon túl)*. Ezen füzetek egyike *Az orosz nyelv Tatársztán átalakulási folyamatá-*

ban (Guboglo–Szmirnova 2002) címet viseli, a Tatársztánban fennálló viszonyokkal foglalkozik, s az orosz hivatalos véleményt jeleníti meg.

Némileg eltérően és árnyaltabban tükrözi a tatárok saját megítélését egy tatár nyelvészek és szociológusok által szerkesztett monográfia: *Tatárok a tatárról* (Habenszkaja 2002). A szerzők háttérében az oroszországi szövevényes intézményrendszer több eleme áll. A Civilizációs és Regionális Kutatások Központja 1998 óta létezik az orosz akadémia külügyi osztályához besorolva. Együttműködik az Orosz Állami Dumának, valamint Moszkva Főváros Kormányzatának különféle szakbizottságaival (nemzeti-ségi, föderációs és regionális politikai bizottság, illetve társadalmi és régiókapcsolati bizottság).

Független nézőpontot jelent két további fontos forrásmunka. Az egyik – az University of California, Berkeley poszt-szovjet kutatási programja keretében készült – doktori értekezés (Wertheim 2002), a másik pedig a sapporói Hokkaido Egyetem célirányos kutatásait összegző cikkgyűjtemény (Slavic Research Center 2003). Ennek a két műnek a példája is azt bizonyítja, hogy a poszt-szovjet térségben zajló eseménysor a közelmúlt és napjaink izgalmas átmeneti folyamata. Nem véletlenül kíséri kiemelt figyelemmel Nyugat és Kelet, a politikusokon túl egyetemi szakmai körök, tudományos műhelyek is.

Külön öröm ilyen füzetekhez, monográfiákhoz, dolgozatokhoz, cikkgyűjteményekhez jutni a poszt-szovjet idők nyelvpolitikájával foglalkozónak. Azért is, mert mostanában nehezebb orosz nyomtatott anyagokat beszerezni. Szerencsére van helyettük vagy inkább mellettük egy új lehetőség, az Internet. Friss, gyors és olcsón elérhető, s ha nem is mindent, de nagyon sokat pótol. Itt sem árt azonban az óvatosság és forráskritika: az Internet ugyan tele van jobbnál jobb cikkekkel, riportokkal, vélekedésekkel és elemzésekkel a pár évestől a pár naposig, de ezek nem mindig tudományos igényű összeállított írások. Mindenesetre vitán felüli, hogy az Internet a téma sokoldalú vizsgálatát segíti, gazdagítja.

A már említett amerikai szakdolgozaton túl egy másik világhálós forrás is egy disszertációhoz kapcsolódik (Polyakova 2002). Orosz nevű, de „sarkos kijelentései” alapján ítélve valószínűleg tatár gyökerekkel is rendelkező szerzője Párizsban, a Keleti Nyelvek Főiskoláján [INALCO] végezte doktori tanulmányait. Ugyancsak jobbára elektronikus keresés eredménye volt a földrajzi, történelmi (Ivanics 1995), demográfiai, szociográfiai és politológiai háttér (Dobrovits–Kende 2001, Arisztov 2002) néhány alább felhasznált eleme. A legutolsó hónapok eseményeit a tatár írás latinizációjával kapcsolatban nagyon röviden ugyancsak internetes forrás alapján ismertetem (Tatárok 2004).

3. Földrajz

Tatársztán a Kelet-Európai síkságon fekszik, ahol a Káma annak középső folyásánál a Volgába torkollik. Területe 68 ezer km² (ez kb. 3/4 Magyarországnak felel meg). Fővárosa Kazany. Az Orosz Föderáció gazdaságilag fejlett régiója, jelentős tudományos és intellektuális potenciállal rendelkezik. Vezető ágazatok: olajbányászat és kőolajipar, repülőgépgyártás, műszergyártás, gépgyártás, mezőgazdaság.

1. ábra. Tatársztán és a cikkben említett városok elhelyezkedése az Orosz Föderáción belül

4. Demográfia

Amikor egy nemzet, etnikum demográfiai viszonyait egy soknemzetiségű közegbe ágyazottan vizsgáljuk, az alábbi kérdések adódnak:

(a) Hol foglalnak helyet a nagyobb állami egységben belül a nemzetiségek lélekszám szerinti sorában? (b) Hányan vannak összesen? (c) Milyen a területi megoszlásuk – ezen belül mennyien laknak az adott etnikum által elsődlegesen benépesített területen, a kisebb állami entitásban? (d) Az adott kisebb államalkotó egységben milyen további népek élnek, milyen hányadban és eloszlásban?

Lássuk tehát a válaszokat a megfogalmazott kérdésekre. Az Oroszországi Föderációban ma hét olyan nép él, amelynek létszáma meghaladja a 1 milliót. Ezek az oroszok, ukránok, csuvasok, örmények, valamint a tatárok, baskírok és csecsenek.

Ma a tatárok száma 8 millióra tehető a világon.

A megelőző 1989-es népszámlálás adatai szerint az 5,5 millió lélekszámú tatárság képezte Oroszország második legnagyobb etnikumát. Mindössze 1,7 millió lakik közülük a mai Tatársztán földjén; a többiek Szibériában, Közép-Ázsiában, Litvániában és a nagyvárosokban szétszórva. (Polykova 2002)

Tatársztán területén tehát a tatár népesség negyede él, ugyanakkor a tatárok a köztársaság lakosságának csak relatív többségét teszik ki. A tatárok aránya 48%, míg az oroszoké tartósan 43%. Ezek az arányok lényegében változatlanul követik egymást az 1926 utáni statisztikákban.

A helyzetet látva a tatár elit nem arra törekedett, hogy saját nyelvi és kulturális dominanciáját az egész köztársaságban érvényre juttassa, hanem arra, hogy a körzetesítés (raj oni rovani e) során olyan adminisztratív egységeket alakítson ki, amelyekben zavartalanul érvényesülhet a tatár többség. 74 tatár és 59 orosz körzet jött létre, s a köz-

társaság tatár lakosságának kevesebb mint nyolc százaléka került orosz körzetekbe. A két etnikum viszonya így konfliktusoktól mentessé, ugyanakkor hűvössé és távolságtartóvá vált. Ezzel párhuzamosan a tatár elit hajlandónak mutatkozott arra, hogy hasonlóan nagylelkű elbánásban részesítse a köztársaság területén lakó más nemzetiségeket, így például a csuvasokat (Dobrovits–Kende 2001).

5. A tatár történelem, legújabb nézetek

Legalább egy elnagyolt, leegyszerűsített áttekintés szükséges ahhoz, hogy érthető legyen: kik is a mai viszonyok főbb szereplői, mik a cselekedeteik mozgatói és magyarázatai, miért a gyakori egymásnak feszülés, mi köze a tatároknak a mongolokhoz, törökökhöz, az iszlámhoz, mi a kapcsolatuk gyökere az oroszokkal?

A XIII. század leelején a mongol törzsek egyesítése után Dzsingisz kán megindult világhódító útjára. Birodalma fénypontján a társadalmi hierarchia csúcán az úgynevezett „arany ág”, vagyis a kán egyenes águ leszármazottjai álltak. A birodalom idővel két szárnyra oszlott, amiken belül az uralkodócsalád tagjainak saját területei, „uluszai” léteztek (az *ulusz*-nak eredetileg nem volt területi jelentése, hanem a népek és az állatállomány feletti hatalmat értették alatta). Dzsingisz kán négy fiának egyike, Dzsocsi kapta az Irtistől nyugatra elterülő *uluszt*, de korai halála miatt azt gyakorlatilag fiai, Orda és Batu vették birtokba. Ezt a területet nevezik az európai források Arany Hordának.

1230 után a tatárok szétzúzták a volgai bolgár-türk Magna Bulgariát, 1260 körül az Arany Horda önállósította magát. Az eurázsiai sztyeppén élő türk népek civilizációs fejlettségi szintje a nomád katonai és igazgatási tradíciók fennmaradásának kedvezett, ezért a Mongol Birodalom hagyományai itt maradtak fenn legtovább. Bár az Arany Horda elitje már a XIII. században megismerkedett az iszlámmal – mely 1313-tól államvallássá is vált –, az iszlamizáció nem érintett széles rétegeket. Az iszlám kultúrája nem hatolt be sem a köznép mindennapi életébe, sem a közgondolkodásba. A sztyeppén nem a fejlettebb kultúra volt az integráló erő, hanem a mongollal azonos földrajzi és politikai helyzet, valamint a hódítóknak a terület nagyságához képest kis száma. A mongolok mind nyelvileg, mind etnikailag nagyon gyorsan asszimilálódtak. Annak azonban, hogy ők szervezték a Mongol (az európai forrásokban Tatár) Birodalomba ezeket a főleg kun-kipcsak nyelvű türk népeket, a mai napig kézzelfogható bizonyítéka a kazanyi tatár, krími tatár stb. elnevezés.

Az Arany Horda a XV. század elején főleg belső nyomásra és az egyre erősödő orosz támadások következtében hullott szét. A helyén létrejövő három utódállam, a Kazanyi, az Asztrahányi és a Krími Kánság közül az első kettőt a XVI. század közepén kebelezte be a moszkvai nagyfejedelemség vezetésével létrejött és az 1500-as évek elején a tatároktól függetlenné vált orosz állam. Déli határainak védelmében azonban még majd kétszáz éven keresztül volt kénytelen adót fizetni a krími tatároknak, míg nem 1783-ban sikerült a nomád birodalmi hagyományok utolsó maradványát őrző Krími Kánságot anektálnia. (Ivanics 1995)

Az oroszok tehát nemcsak kitortek az alárendeltségből, hanem idővel a tatárok fölé kerekedtek. A mai Tatársztán a Rettegett Iván által leigázott Kazanyi Kánság helyén található, annak valamilyen értelemben utódja és folytatója, az egyre nagyobbá váló cári Oroszország, majd a Szovjetunió, a jelenben pedig az Orosz Föderáció kereteiben.

Ahogy már a forrásismertetőben jeleztem, a japán szerkesztésű cikkgyűjtemény (Slavic Research Center 2003) egyik különös értékét az adja, hogy az oroszok és az érintett nemzetiségek sok tényező által meghatározott elfogultságától mentes, és független külső nézőpontot képvisel. Mert ilyen elfogultság óhatatlanul, szinte a zsigerekbe kódolva létezik, és akármennyire igyekeznek azt egy tudományos igényű megközelítés esetén kikapcsolni az érintett körbe tartozó belső vizsgálódó, saját érzelmeitől nem tud soha teljesen elvonatkoztatni. Egy japán egyetem viszont térben és kultúrában is elég messze van ahhoz, hogy csak minimális előítéletekkel vagy azok nélkül tudjon a tárgyhoz közeledni. Még az sem vesz vissza ennek értékéből, hogy nem tisztán japán történészek a szerzők, bevonták a projektbe a helyi tudományos műhelyek legjobbjait is. Ami a lényeg: a 2000–2004. időszakra indított „Új idők és nemzetek Kelet-Európában és Közép-Euráziában” kutatási projekt pénzügyi háttérét a japán Oktatási, Kulturális, Sport, Tudományos és Technológiai Minisztérium biztosítja.

A gyűjtemény egyik érdekes cikkében Tomihiko Ujama, a Hokkaido Egyetem történésze arról számol be, hogy a peresztrojkát, majd a Szovjetunió szétesését követően, a kilencvenes évek elején miként éledtek újjá a tatár, csuvas és baskír etnikai történeti kutatások és viták.

A polémiaiak voltaképpen nem tagadták sem a volgai Bolgárország, azaz Magna Bulgária létét, sem a mongol-türk eredetet és keveredést, sem az Arany Horda szerepét, de a vélemények nagyon eltértek az egyes elemek fontosságának értékelésében. Nem minden célzatosság nélkül:

(a) Rafael Hakimov, a Tatár Tudományos Akadémia egyik vezetője, elnöki tanácsadó és történettudományi főideológus odáig elment fejtegetésében, hogy mint nagy birodalom, az Arany Horda – tehát a tatárság – egyfajta külső integrátori szerepet játszott az addig egymással marakodó orosz fejedelemségek közt és bekapcsolta őket a világtörténelembe. Az Arany Hordát kiemelők a „pántürk” egység szimbólumát is erősítették és áttételesen az egyéb tatár területekre kacsintgató politika burkolt legitimitációját kívánták megalapozni. Mások elővették az etnogenezis bulgárságra alapozó változatát is, mert ez segíthetett a modern Tatársztán szuverenitásának és területei egységének megőrzése érdekében vívott harcban. A tatárok oroszokkal szembeni történelmi primátusának kinyilvánítása és az Arany Hordánál összeérő orosz-tatár közös történetiség felvázolt eszméje nagyon is megfelelt a tatár vezetés azon törekvésének, amely az átalakuló Orosz Föderáción belül különleges státuszt akart elérni Tatársztán számára (Hakimov emellett a *Finno-Ugrika* folyóirat szerkesztője is, ami arra utal, hogy őket sem rekeszti ki a történelmi múltból).

(b) Marszel Ahmetzjanov azt bizonygatta, hogy a tatárok kipszak törzsekből alakultak Közép-Ázsiában, a bulgárok szövetségre léptek velük az oroszoktól tartva, de csak mérsékelten oldódtak fel a tatárságban.

(c) Mirfátih Zakijev nyelvész a bulgarista vonal mellett kardoskodott, a tatárokat egyetlen történelmi utódjuknak tekintve, és a bulgárokat a kipszakokból eredeztette.

(d) Fargat Nurutdinov „neobulgarista” mozgalomár mindent a Dunától az Obig, az Északi-Jeges-tengertől a Fekete- és Kaszpi-tengerig honos bulgárookra alapozott, akik szerinte Európába, a Közel-Keletre és Közép-Keletre is elkalandoztak. Ő a tatárok kialakulását a XX. század elejére, majdhogynem az októberi forradalom időszakára

teszi, szerinte a tatárok és baskírok valójában bulgárok. Személyi igazolványában a tatár helyett a bulgár bejegyzést látta volna szívesen.

További fontos kérdésként merült fel, hogy a kazanyi, kaszimovi, szibériai és lengyel-litván vidéki tatárság, illetve a krjasenek egységes etnikumot képeznek-e, avagy sem. Nyilván a földrajzilag távol eső tatárok nemzetté válását nehezebb a bulgarista, mint a tatár vonallal magyarázni.

Az aktuálpolitikai és nacionalista elemeket bőven tartalmazó kavalkádban ráadásul új – vallási – frontot nyitott Iszhak hadzsi Lotfullin, a kazanyi mecset imámja. Szerinte csak az elegendő szabadságban és kultúrában élők (tehát a bulgárokból kialakult tatárok) voltak képesek az iszlám befogadására, míg a barbár, agresszív és nem szabad nemzetek (így szerinte a Kijevi Rusz) nem tudták azt tisztán magukévá tenni. Azt hirdette, hogy Kazany oroszok általi elfoglalása után az iszlám a tatárok nemzeti ellenállásának jelképe lett, és négyszázötven évig viseltek a keresztény térítés és eloroszosítás ellen a szent háborút (dzsihádot).

A japán szerző végezetül úgy összegezte az állapotokat, hogy az etnikai ideologizálás és az iszlám mély hatást gyakorolt a tatár társadalomra, és a korábbi orosz primátus tanát a nem oroszok éppen az ellenkezőjére fordítanák.

6. Periféria a centrumban: Tatársztán és a Volga-Urál vidéke

A keleti népeket kutató történészek művei a múltban gyökerező oroszországi viszonyok megértéséhez nélkülözhetetlenek. Dobrovits Mihály és Kende Tamás hosszabb elemző tanulmányából kiemeltem és számottevő redukciókkal alább ismertetek bizonyos tényeket, gondolatokat, melyek szorosan kapcsolódnak ennek az írásnak a tematikájához.

Tatársztán és a Volga-Urál-vidék esete főképpen azért különleges, mivel ezen a – felületes külső szemlélő által oroszoknak tartott – területen található az ország szinte legösszetettebb nemzetiségi viszonyait. Ezért nem alkalmazhatjuk Oroszország eseteire tisztán a centrum és a periféria fogalmait. A Volga-vidék mint periféria ugyanis az ország szívében van. Meghódítása szimbolikus jellegű volt. Ezzel párhuzamosan viszont éppen a Volga-vidéki tatárok voltak azok, akik a legsikeresebb polgári nemzetté válást hajtották végre, sikerrel reintegrálva saját, kényszerűen kereszténnyé vált testvéreiket is. Így Tatársztán valóban állam a birodalom testében, amelyből nem tud kiszakadni. Ahogy már korábban említést nyert, nyersanyag-kincseivel, kultúrájával és szervezettségével a szövetség legfejlettebb régióinak egyike.

Már a Szovjetunió kereteiben sem csak arról szóltak a panaszok, hogy a tatárság zöme a köztársaságon kívül rekedt, míg a köztársaság lakóinak jelentős része orosz volt. A tatár elit többször megkísérelte, hogy hazáját önálló szovjet köztársasággá nyilváníttassa. E törekvésében nemcsak helyi pozícióinak elismertetése vagy az etnikum lélekszáma volt az érve (a tatárok lélekszáma messze meghaladta az önálló köztársasággal rendelkező türkménekét), hanem annak, a szovjethatalom által el nem ismert civilizációs szerepnek is, amelyet a tatárok Közép-Ázsiában és Szibériában a cári időkben betöltöttek.

A szovjet korszakban kiéleződött a tatárok és az üzbégek ellentéte is, mivel a brezsnyevi időszakban a harmadik-negyedik legjelentősebb köztársaság pozícióját kivívott üzbégek egyértelműen maguknak követelték és gyakorlatilag ki is sajátították a régi türk nyelvű irodalmi és kulturális hagyományokat. Annak ellenére, hogy az örök-

ségnek a XIX. századig a tatárok is részesei, alkotói, sőt jelentős mértékben az Arany Horda nyomdokain kialakítói is voltak. Sajátságos helyzetet szült az is, hogy a tatár történelemben és történeti tudatban éppen azok voltak a pozitív elemek, amelyek az orosz történelmi mitológiában az ellenpólust képviselték. A tatárok éppen azt olvasták ki az orosz történelmi hagyományból, hogy ők a terület régebbi civilizációja.

A Szovjetunió széthullásának előjeleikor, 1990 augusztusában Tatársztán ügyes taktikával deklarálta saját szuverenitását. Egyszerűen megkerülte annak kinyilvánítását, hogy az ország a még formálisan fennálló Orosz Szocialista Szovjet Köztársaság része. A kiépülő elnöki hatalom kellően erős volt ahhoz, hogy 1992 márciusában Csecsenfölddel együtt megtagadhassák a szövetségi kormány és a köztársasági vezetők közötti tárgyalásokon való részvételt. Ezzel párhuzamosan sikeres népszavazást tartottak a köztársaság belső státusáról. Az országra nehezedő orosz nyomás végül 1994 februárjában érte el azt, hogy tárgyalásba kezdjenek a Föderációval, majd – a politikai aszimmetria szép példajaként – társuljanak vele. Mindezek ellenére a tatár elit ezt a helyzetet ugyanolyan hasznos politikai kompromisszumnak tekinti, mint a magyarok az 1867-es kiegyezést.

Tatársztán volt az, amely a leghosszabb ideig dacolt Moszkvával, és amely a föderációs szerződés aláírásáért cserébe a legtöbb jogot harcolta ki magának, így a külön köztársasági állampolgárság és a külfölddel való önálló kapcsolattartás jogát is. A köztársaságban kisebbségben lévő „tituláris nemzetiség” (tatár) tehát meg tudta tartani a „tituláris nemzet”-tel (orosz) szemben a politikai vezetést, a föderáció szintjén érdekérvényesítő képessége kiemelkedően jónak bizonyult.

Tatársztán önálló kapcsolatrendszere alapvetően kettős. Az országot (a) gazdasági érdekei nyilvánvalóan az Orosz Föderációhoz, annak nyugati kötődéséhez fűzik; (b) szellemi és lelki kapcsolatai viszont Törökország és a Közel-Kelet felé orientálják.

A képet tovább árnyalja a Volga-Káma térség azon sajátossága, hogy itt még különféle nem orosz etnikumok is állnak bonyolult viszonyban egymással: (a) a tatár-baskír ellentét több mint két évszázada segíti az orosz közigazgatást errefelé; a térség kisebb nem muszlim népei, akik a török nyelvű csuvasokon kívül mind finnugorok, nem is az oroszokat, hanem a tatárokat tartják fő riválisaiknak (Dobrovits–Kende 2001).

7. Tatár és csecsen párhuzamok és eltérések

Az Orosz Föderáción belül a muzulmán köztársaságok közül Tatársztán és Csecsenföld különleges esetet képeznek. Hasonlítanak abban, hogy e két köztársaság a kilencvenes években a többiekénél sokkal inkább szembehelyezkedett a központtal. Mások voltak azonban a módszerek, és ami a lényeg, politikájuk gyökeresen más eredményre vezetett.

Tatársztán egy napra sem került a nemzetközi híradások előterébe, viszont békés úton kivívott győzelemmel került ki a szembenállásból. Csecsenföld konfliktusa ezzel szemben médiaeseményé lett, gyakorlatilag elhúzódó háború formáját öltötte, de az ország vesztett. E két köztársaság sorsa azért is emelkedik ki a többiek közül, mert mindkettőnek szimbolikus jelentősége van az orosz nemzettudat szempontjából: (a) Tatársztán, mint az eurázsiai orosz birodalom kialakulásának kezdőpontja, régen és mélyen gyökerező orosz fájdalmak jelképes okozója; (b) Csecsenföld az orosz hódítással legtovább és legeredményesebben dacoló terület, amelynek sorsa egyedülként ivódott be az orosz köztudatba.

Emellett e két köztársaság elmúlt évtizedekben bejárt útja tisztán mutatja Oroszország két nagy muzulmán régiója, a Volga-Urál vidék és a Kaukázus előtere közötti regionális és társadalmi különbségeket.

Tatársztán érte el a legkeményebb alkufolyamatokban a legtöbb kiváltságot, Csecsenföld mellett ez a köztársaság állt a legtovább ellen a föderációs szerződés aláírásának. Csecsenföld elutasította a Tatársztán által kivívott jogokat. A két – egyaránt muszlim alaplakosságú s így bizonyos kulturális és nemzetközi kötődésben párhuzamokat felmutató – köztársaság egy közös szituációban tehát kétféle módon, egymással ellentétesen viselkedett (Dobrovits–Kende 2001).

8. Terrorizmus és a muzulmán veszély valós mértéke

Az orosz felfokozott aggodalmak szerves része a muzulmán veszélyre való hivatkozás. A nem túl régi színházi túsdráma kapcsán a moszkvai ORT csatornán bemutattak egy oknyomozó dokumentumfilmet. A film részletes bizonyítékokat igyekezett felvonultatni a csecsen gerilláknak a nemzetközi terrorizmushoz és az al-Kaidához fűződő kapcsolatairól. Ezek szerint harcuk célja egy világméretű „Iszlám Kalifátus” létrehozása. Csecsenföldön az orosz alakulatok elkoboztak olyan térképeket, amelyeken a jövőbeli kalifátus határait jelölték. A muzulmánok Oroszország esetében a kalifátusban szeretnék látni Csecsenföld, Krím, Adégia, Mari-El, Csuvasia, Udmurtia, Baskíria és Tatársztán területét is. Az említett film készítői szerint „2001. szeptember 11-e után az ilyen terveket már nem szabad örülségnek tekintve figyelmen kívül hagyni”. (Arosztov 2002)

Mégis arra, hogy a Föderáció muzulmánjai egységesen szállnának szembe Moszkvával, nem sok esély van. Bár valamennyi muzulmán autonómia számára fontos a vallás szabadsága, valamint a Közel-Kelettel és a Törökországgal fenntartott jó viszony – e jogukat rögzítették a Moszkvával folytatott alkuik során –, ez nem jelent egyforma kötődést. A Volga-Urál vidék szellemi elitje már 1917 előtt ezer szállal kötődött az Aranyszarv-öböl felől fújó modernitás szeléhez, e minta követését újította fel, azaz elsősorban világi és nacionalista, csak másodlagosan muzulmán. Erre a tatárok már azért is rákényszerülnek, mert ahogy korábban említettem, maguknak is van saját keresztény kisebbségük, a *krjasen*-ek (Dobrovits–Kende 2001). A hivatalos Ankara mindenesetre nyíltan támogatja Oroszország muzulmán köztársaságait.

9. Tatárország – egy igazi kétnyelvűség nyomában

Nagy segítséget jelentett Kakasy Judit összefoglaló könyvismertetése J. Poljakova kutatásairól, melyből – ugyancsak rövidítve és kisebb átszerkesztéssel – alább idézek. Gondolatai közé illeszkednek egy másik forrásból származó megállapítások is.

A tatár nyelv fénykorát a XIX. század végétől 1930-ig élte. A XIX. században nagy lendületet vett tatár kultúra az orosz és az észtt mellett a harmadik helyet foglalta el a cári korszakban. A tatár nyelv azonban csak 1917-ben emelkedett hivatalos rangra. Az orosz-tatár együttélés néhány példa értékű éve következett ezután. Mindkét nyelvet használták a közigazgatásban, iskolákban, az élet minden területén.

Az asszimilációs politika következtében a késői szovjet években a tatárok 77,2%-a vallotta második nyelvének az oroszot, 3,4%-uk elsőnek tartotta, míg összesen csak 1,1% orosz beszélt a tatár. Ugyanekkor Tatár földön a gyerekeknek mindössze 12%-a

tanult az oroszról különböző tannyelvű iskolában, többségük vidéken. Fővárosukban, az 1,2 milliós Kazanyban csupán egyetlen iskolában tanítottak tatár anyanyelven (Polyakova 2002).

A Tatár Autonóm Szovjet Szocialista Köztársaságban egyoldalú tatár-orosz kétnyelvűség alakult ki, azaz alapvetően csak a tatárok voltak kétnyelvűek, az oroszok nem (Neroznak 1995).

A népszavazással is megerősített függetlenségi nyilatkozat után az 1992 novemberében kibocsátott alkotmány kimondja, hogy a tatár és az orosz az ország hivatalos nyelve.

A tatár nyelv fennmaradásáról, fejlődéséről ma az államnak kell gondoskodnia. A politikai pártok vérmérsékletüknek megfelelően vélekednek a tatár, illetve az orosz nyelv együttes, átmeneti, illetve kizárólagosan hivatalos nyelvvé tételéről. 1992 júniusában fogadták el a szövetségi törvényhozásban a „Tatársztán Köztársaság népeinek nyelvéről” szóló törvényt. A szövetségi területen az orosz az államnyelv, de valamennyi ott élő köztársaság szabad kezet kap egy másik államnyelv választására is. A föderatív állam anyagilag és jogilag támogatja a területén beszélt valamennyi nyelv használatát és fejlődését. Tatársztán számára kikötés a tatár és az orosz nyelv egyenlősége az élet legkülönbözőbb területein, illetve ezek ismeretének hiányában valamely harmadik nyelv használata is megengedett az ügyintézésben.

1994-ben részletes cselekvési program kidolgozását fogadta el az államtanács:

(a) 2001-ig felelős szervezeteket kellett létrehozni a hivatalos nyelvek használatának bevezetésére az oktatásügyben, a médiában, a számítástechnikában.

(b) A tatár diaszpóra számára két évente egyszer világtalálkozót rendeznek Kazanyban.

(c) Az általános és középiskolákban kötelező az orosz mellett a tatár nyelv tanulása-tanítása. Négy további nyelv (a csuvas, a mari, az udmurt és a mordvin) esetében a körzetben élő nemzetiségek létszáma szerint. A statisztikák azt mutatják, hogy a tatárul tanuló gyermekek az összlétszám 98,5%-át teszik ki, de csak a fiatalok 48%-a jár olyan iskolába, ahol fel van mentve az anyanyelvi tanulmányok alól. Nőtt azoknak a vegyes iskoláknak a száma, ahol a tatár nyelvű tanulás alól mentességet lehet szerezni. Kezdetről fogva a tanítás minősége okozza a gondot, mert nincs elegendő, tatár nyelven jól tudó, szakképzett tanár az egyes iskolákban. Ezzel összefügg azonban az is, hogy a tanárképző intézményekben lehetetlen tatár tanulmányokat folytatni.

(d) A felsőfokú tanintézetekben nincs külön költségvetés a tatár nyelvű oktatásra. Létezik már egy alternatív intézmény 1996 óta, a Humán Tudományok Intézete mint nemzeti szerveződés, azonban egy alternatív egyetem létrehozása nagy vitákat váltott ki. Így e fontos láncszem hiányában a szülők 53%-a orosz iskolába küldi gyermekét, ahol a tatár nyelv a sok között az egyik tantárgy.

(e) A könyvkiadás főleg a tankönyvekre koncentrálódik. Központi szerepe van ebben az 1992-ben alakult Magarif kiadónak. A magas példányszám is kevés azonban a volt Szovjetunió területén élő összes tatárnak.

(f) A rádióadások mindenképpen aránytalanságot mutatnak: egy tatár nyelvű órára több mint 40 orosz nyelvű adásóra esik (valamennyi csatornán együttvéve). Ennek ugyancsak nyelvi és pénzügyi okai is vannak (Polyakova 2002).

A modern Tatársztánban tehát kísérletet tesznek a teljes kétnyelvűség elérésére. Bizonyos optimista körökben 1995-ben már megfogalmazódott a háromnyelvűség (tatár, orosz, angol) célja is (Neroznak 1995).

Tizenkét évvel a Tatársztánban élő népek nyelvének jogi elismerése után a nyelvpolitika még nem érte el célját; a tényleges kétnyelvűség egyelőre ma is csak álom. Az államigazgatásban még mindig nem használják a tatár nyelvet. A Föderatív Alkotmánynak pedig ragaszkodnia kellene hozzá. Tatársztán esete tehát sokban egyedülálló Oroszországban, és nemzeti nyelvének megőrzése már önmagában is gazdagságot jelenthetne a kultúra, a társadalom számára (Polyakova 2002).

10. Derusszifikáció a nyelvcsere lefékezésére és megfordítására

Suzanne Wertheim nyelvész Kaliforniából egy ösztöndíj keretében 2001-ben tíz hónapot töltött Kazanyban. Disszertációjában összefoglalta kutatásainak eredményét. Vizsgálta a tatár nyelv szociolingvisztikai környezetét, a nyelvi ideológiákat, a nyelv működését, a nyelvnek az etnikai önazonosításban és a nemzeti létben betöltött szerepét. Mégis két dolog érdekelte igazán: (a) a tatár-orosz nyelvcsere megfordíthatósága; (b) az ennek érdekében tett lépések, a nyelvi purizmus gyakorlata, konkrét megnyilvánulásai.

Munkájának jegyei a független látásmód és a biztos alapokon álló szakmai megközelítés. Legnagyobb értéke a személyes jelenlétből táplálkozó életszerű példák sokasága.

Hivatkozott Campbell és Muntzel tipológiájára (a nyelvhalál, avagy az ahhoz vezető nyelvcsere-folyamat többféleképpen következik be: a) hirtelen, b) radikális, c) fokozatos és alulról felfelé tartó „nyelvhalál”, illetve „nyelvcsere” módján). Helyesen állapította meg, hogy mint a legtöbb veszélyeztetett nyelv, a tatár esete is a fokozatos nyelvcsere típusába sorolható be. Ez voltaképpen lassú eltolódás a domináns nyelv felé. Legalább egy, de gyakran több kétnyelvű nemzedék képezi az átmenetet.

[Közbevetőleg meg kell jegyezni, hogy a nyelvhasználat eltolódását és a kisebbségi nyelvek fennmaradását befolyásoló tényezők és tünetek elemzésére éppen a fokozatos nyelvhalál szolgáltatja a legtöbb lehetőséget. Bár a veszélyeztetett nyelvek tanulmányozói gyakran az egyértelműen haldokló nyelveket és a domináns nyelvhez való majdnem teljes elmozdulást (tehát főként a folyamat legvégét) kutatják, legalább ilyen izgalmas téma a veszélyeztetett nyelv korábbi állapota (azaz a folyamat eleje). A minőségi eltérés a megállíthatóságban van. Egy hasonlittal élve emberek esetében is sokkal szívderítőbb a terminális fázis – szenvtelen vagy aggodalmakkal teli – megfigyelése helyett a kezdődő – de még nem elhatalmasodott, és ezért gyógyítható – betegség megismerése, a pozitív beavatkozás lehetősége.]

A fokozatos, több generációra elhúzódó és kétnyelvű nemzedékeket is magába foglaló nyelv váltásra Wertheim sok személyes megfigyelését hozza bizonyítéknak. Így Kazany utcáin tapasztalta, hogy viszonylag kevés tisztán tatár beszéd hallható, de szinte mindennapos az olyan kevert kommunikáció, ahol a szülő vagy nagyszülő tatárul szól kisebb vagy már kamaszodó gyerekéhez, unokájához, amire az oroszul válaszol.

Ismertette a tudatos derusszifikációs törekvéseket, azokat a kisebb-nagyobb napi küzdelmeket, amelyek a domináns orosz hatástól való megszabadulásra vagy legalább az attól való eltávolodásra irányulnak. Kimutatta, hogy ilyen purista igény valóban átjárja a mai tatár társadalmat, még akkor is, ha az nem is mindenben következetes, nem is terjed ki egyformán mindenkire. Bár munkájában felsejlik a nyelvi közegben, a kisebbségi létben való belső mozgások sokféle megnyilvánulása is (pl. ruházkodás,

étel- és alkohol-fogyasztás, nemek közti kapcsolatok terén), mégis jobbra a nyelvi purizmusra koncentrálnak.

A nyelvtisztítási mozgalom következő elemeit azonosította: (a) cirillről latin írásra való áttérés – amiről alább még külön szólok, (b) lexikális reform – pl. visszatérés a korábban oroszra váltott arab és perzsa jövevényszavakhoz vagy az újságokban a problema, predpri át ie, f akt or, sociologi á stb. orosz szavak következetes lecserélése tatár megfelelőikre, (c) a derusszifikáció személyes megnyilvánulásai – pl. a személynevek terjedőben lévő „visszatatárosítása” a hozzájuk ragasztott orosz -ov(a)/-ev(a) végződések elhagyásával; vagy a tatár irányába való tudatos elmozdulás az alábbi skálán főként a lexika és alig a fonetika vagy szintaxis terén:

Kizárólag tatár	Elsődlegesen tatár	Orosz tatárba ágyazva	Tatár oroszba ágyazva	Elsődlegesen orosz	Kizárólag orosz
-----------------	--------------------	-----------------------	-----------------------	--------------------	-----------------

Persze nem mindenki teszi ezt. A hazafiasabb érzületű, nemzeti tudatukban erősebb tatárok egy pejoratív töltésű szóval illetik az eloroszosodottakat: ők a „mankortok”. A „mankortok” olyan tatárok, akik nem beszélnek saját nyelvüket, nem ismerik saját történelmüket, nem követik hagyományaikat, nem tisztelik őseiket.

Dolgozatában nem csak a nyelvtisztítás, hanem a nyelvtisztaság is helyet kapott. Művelt és a tatárt hibátlanul bíró helybéliek segítségével megállapította, hogy sok az oroszból fordított vagy nyelvtanilag hibás hirdetés, utcai kiírás, kiállítási magyarázó felirat (bár már ez is előrelépés a korábbi kizárólagos orosz szemben). Maga is tanulgatott tatárul – amit sokan nagy lelkesedéssel támogattak –, de három tanítónővel beszélgetve még elemi szintű tudásával is ragozási következetlenségeket fedezett fel azok beszédében. Írt tatárul nem tudó dalszerzőkről és énekesekről, sőt olyanokról is, akik orosz akcentussal énekelnek népdalokat. Egyetemi oktatókról, akik bizony hiányos szókinccsel, stílári bizonytalanságokkal küszködnek. Történeteket olyan nyelvészről, aki kénytelen faluról jött titkárnőjével konzultálni.

A dolgozat nem mentes bizonyos moralizáló elemektől sem, mivel felmerül a háttérbe szoruló nyelvet elhagyók felelőssége. Itt nem csak a „mankortokról” van szó. A szerző ennek kapcsán utal Florian Coulmas javaslatára, aki szerint a nyelvhalált a beszélők teljes fizikai megsemmisülésének kivételével helyesebb „nyelvi öngyilkosságnak” hívni, mert a nyelv az ő „bűnrészességükkel” hal ki.

Az amerikai doktori program résztvevője kazanyi oroszokkal szintén szóba elegyedett, ebbéli tapasztalatairól is bőven beszámolt. Az oroszok alapvetően elutasították a tatár nyelv bármilyen tanulását, bár voltak figyelemre méltó kivételek is. Sokan azt állították, hogy a tatár csak egy konyhanyelv vagy a parasztok nyelve. Lehangelte az a büszkén hangoztatott, de valójában kiábrándító közömbösség is, mely szerint „45 éve élek ebben a városban, itt laktam egész életem során, és nem tudok egyenlen szót sem tatárul”. Iskolás korú gyerekek szülei többször panaszkodtak a tatár nyelv és irodalom tanítására, mondván, hogy az az orosz rovására történik.

11. Milyen betűvel írjanak a tatárok?

A legrégebbi tatár irodalmi emlék Kul Gali poémája a XIII. századból, arab betűkkel írva. 1927-ben azonban az arabról a latin betű használatára tértek át, 1939-től pedig „a

szovjet nemzetiségi politika” jegyében a cirill betűs írásmódra. A harmadik írásreform, a tatár ábécé latin alapokra való visszahelyezése 2001 szeptemberében kezdődött. Tíz éves átmenetet terveztek a folyamatnak. Az eredeti szándékok szerint az iskolákban folyamatosan, felmenő rendben vezetik be az új írást, a hivatalos dokumentumok 2011-ig mindkét írásmóddal megjelennek. A cirill betűs változat elhagyása a tatárok szerint kedvez a tatár nyelv sajátosságainak, a helyesírási és fonetikai jellegzetességeket a latin betűs ábécé hívebben vissza tudja adni. Persze sokan csak annyit fognak föl a folyamatból, hogy sok-sok pénzbe kerül az újrafordítás, és hogy Moszkvától távolodó, Törökországhoz közelítő politika részesei volnának.

Erre az orosz Állami Duma sem tétlenkedett, szakértői bizottságot nevezett ki, hogy vizsgálja meg, a latin betű mennyire fogja szolgálni a tatárokat a körülöttük élő népek tengerében. A bizottság Kazanyban úgy látta, hogy veszélytelen a változtatás, a dumában azonban már negatív politikai következményeket emlegettek, sőt, abbéli félelmüknek adtak hangot, hogy Törökország vallási befolyással él a térségben.

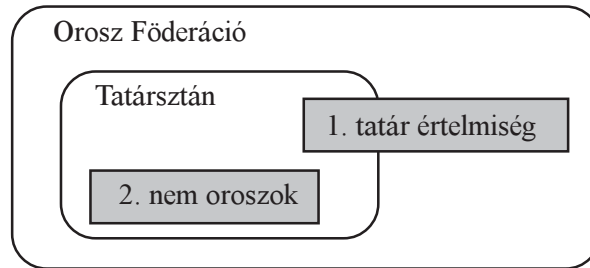
Az írásreform indítása utáni iskolaévre, 2001/2002-re nem is készítették elő kellőképpen a tananyagot. Sajmiev köztársasági elnök a többi ex-szovjet állam (Azerbajdzsán, Üzbegisztán) latinizációs tapasztalataira várt. Néhány ismert tatár személyiség levélben fordult az Államtanácshoz, hogy ne változtassák meg a cirill betűs ábécét. Végül pedig az orosz alkotmány 3. cikkelyéhez is érkezett egy ajánlás, mely szerint az Oroszország területén élő valamennyi hivatalos nyelv írásmódja cirill legyen (Polyakova 2002).

A legújabb fejlemény 2004 novemberének közepén az MTI jelentése szerint: a nyelvükről dönthetnek, a betukészletükről azonban nem határozhatnak az oroszországi köztársaságok. Ilyen ítéletet hozott az orosz alkotmánybíróság. Kazany és Moszkva közötti öt éves vitának vetett véget ez az állásfoglalás. Az alkotmánybíróság egyúttal elutasította a tatár törvényhozás és a legfelsőbb bíróság beadványát is, amely szerint az Állami Duma által 2002-ben elfogadott – a cirill írásmód kizárólagosságát hangsúlyozó – törvény ellentétes a Föderáció alkotmányával. Az indoklás szerint a határozat megóvja az állam egységét, és megőrzi az összhangot az össz-szövetségi nyelv és a tagköztársaságok nyelvei között, miközben nem sérti az anyanyelvnek az alkotmányban biztosított szabad használatát. A döntés sok tatárt elkedvetlenített, de egyetértésre talált a Tatár földön kívül élő diaszpóra és a muzulmán egyházi vezetők körében is. Utóbbiak szerint az ábécéváltás „kulturális és nyelvi problémákat vetett volna fel”. – A döntést nem támadjuk meg nemzetközi fórumokon, ugyanakkor továbbra is fenntartjuk a latin írásmód használatának jogát – jelentette ki a határozat nyomán Fared Muhametsin, a tatár parlament elnöke (Tatárok 2004).

12. A tatár nyelvhasználat és etnikai öntudat kutatásai

Két felmérés eredményeit ismertetem az alábbiakban. Sokban eltérnek, ugyanakkor jól ki is egészítik egymást. A tatár értelmiség képviselőivel lefolytatott interjúk elsősorban szövegszerű eredményt hoztak, míg a tatársztáni nem oroszok körében végrehajtott vizsgálatokból számszerű, statisztikai mutatókat lehetett képezni.

2. ábra. A két felmérés területi kiterjedése, a vizsgált társadalmi rétegek

12.1. Etno-szociológiai felmérés a tatár értelmiség körében

A már említett Civilizációs és Regionális Kutatások Központjának égisze alatt készült, illetve készül egy sor empirikus etno-szociológiai felmérés, értékelés. Ezek a poszt-szovjet viszonyok közt végzett kutatások is megerősítik, hogy a nyelv domináns helyzetet foglal el az etnikai öntudat struktúráján belül.

A kutatások tematikája sokrétű, a nyelvi dimenzió vizsgálata beágyazódik több terület közé, megadva annak a háttérét, kapcsolatrendszerét. Egy legutóbbi vizsgálatsorozat a következőkre terjedt ki:

- a) A tatárok etnikai önazonossága – a megvalósítás csatornáit.
- b) A nemzeti jelleg – mítosz vagy valóság.
- c) A „szülőföld”, mint etnikai érték.
- d) A „nemzeti” nyelv mint etnikai szimbólum.
- e) Az iszlám és a tatár identifikáció.
- f) A tatár értelmiség tradicionális kultúrája és mentalitása.
- g) Az etnikum politikai önmeghatározása a tatár értelmiség értékorientációjában.

Ez természetesen jóval szélesebb háttér, mint a nyelvpolitikát elsődlegesen meghatározó hatalom–nyelv koordinátarendszer. Segítségével sokkal árnyaltabb képet kaphatunk, ugyanakkor arra is alkalmat adhat, hogy részben elhomályosítsa, elfedje ezt a legfontosabb igazodási irányt.

A felmérés a tatár értelmiség képviselőivel Kazanyban, Szaratovban és Moszkvában folytatott interjúk feldolgozására épített. Ezzel szűkített annyiban, hogy nem a teljes tatárságot vizsgálta, ugyanakkor bővített is, mivel nem csak Tatárföldön belüli kutatásokról számolt be.

A következő ismertetésben a vizsgálatok nyelvi dimenziójára, tehát a fenti felsorolásból elsősorban a d) pontra koncentrálok.

Előljáróban leszögezhető, hogy szinte mindig az anyanyelv az a legerősebb faktor, amely az etnikai öntudatra hatással van, azt formálja. Ezt a hatást egyetlen etnikai kérdésekkel foglalkozó elméleti áramlat vagy iskola sem kérdőjelezi meg. A tradicionális orosz etnológiai gondolkodók jellemző álláspontja szerint is a nyelv kapcsolata az etnikummal „történelmileg a legkorábbi, természetes és stabil, mivel a nyelv általában az adott etnikumon belül fejlődik”. A nyelv Habibullin és Szkvorcov szerint integrációs elemként, az érzelmi és tudati közösség katalizátoraként működik, ugyanakkor: az etnikai differenciálódás eszköze és az egymás iránti megértés akadályja is.

Ennek a két funkciójának megfelelően tehát a nyelv amellelt, hogy konszolidálja az azonos etnikumhoz tartozókat, az etnikumok közötti másság, eltérés egyik mutatója. A nyelvi megkülönböztetés az etnikum zárt rendszerré válásának kedvez, a „saját” nyelv a bezárkózás fontos tényezője a „mi–ők” disztinkcióval (Habenszkaja 2002).

1. táblázat. A felmérésből kiemelt nyelvi dimenzió kérdései

Kérdések	Kazany	Szaratov	Moszkva
Mi az anyanyelv?	K1	Sz1	M1
Tatárnak számít-e az, aki nem ismeri a tatár nyelvet?	K2	Sz2	M2

A fenti táblázat hat rovatát a jelzőszámok szerint rendre az alábbiakban részletezem, értékelem.

K1. Mi az anyanyelv? – Kazany

- Az anyanyelv, az anyanyelv. Semmilyen más nyelvet nem juttat eszembe. Minden nyelvet tisztellek, a sajátomat szeretem. Számomra ez érzelmi útmutató, biztos támaszték. Ezen a nyelven tudok szerelmet vallani.
- Az anyanyelv az a nyelv, amelyen az ember beszélni kezdett, melyhez a legforróbb érzelmek fűzik, függetlenül az életkörülményektől.
- Az anyanyelv a szüleink nyelve.
- Az édesanyám nyelve.
- Az anyanyelv a család nyelve.
- Az édesanyámé, a családé.
- Az a nyelv, melyen a néped legtöbb képviselője beszél.
- Az őseim nyelve.
- Az anyanyelv az ősök nyelve, a néped nyelve.
- Az őseid nyelve.
- Az anyanyelv az őseim nyelve.
- Ez az édesanyám nyelve. Ma azt mondják, hogy az anyanyelv az, amin az ember gondolkodik és beszél, de én ezzel nem értek egyet. Ez az ősök nyelve, melyen a népesség nagyobb része beszél.
- Az anyanyelv a néped nyelve. Azoknak, akiknek szerencséjük volt, mint ahogy nekem is, ez az édesanyám nyelve.
- Ez a szülők nyelve, a népem nyelve.
- A kultúra alapja, az azonosítás formája.
- Nem tudom.
- Valamikor még állandóan tatárul gondolkodtam, nagyon rosszul beszéltem oroszul. Aztán a hadseregben megtanultam. Fokozatosan áttértem az oroszra, és átcséreltem rá az anyanyelvemet. Most még otthon, barátaimmal, vagy ismerős körben is többnyire oroszul beszélek és gondolkodom. De néha a barátokkal olyan jó tatárul elbeszélgetni vagy énekelni.
- Ez az a nyelv, melyen a rokonaimmal, a szüleimmel érintkezem. Számomra nem jelent semmi különöset, csupán nagyon kényelmes, ha ismeri az ember a saját nyelvét. Egy további nyelv ismerete még senkit nem zavart.

Sz1. Mi az anyanyelv? – Szaratov

Az anyanyelvvel kapcsolatos legtöbb irracionális és mitológiába illő felfogást a vizsgálókval kapcsolatba kerülők közül a szaratovi értelmiség nyilvánította. Sokszor úgy tűnt, mintha nem állna rendelkezésükre elegendő szó a magyarázatra, és így a válaszok feleslegesen érzelmessé, néhol zavarossá váltak.

- Ez, az, amit az anyatejjel szívsz magadba, ami benned van, és ami te magad vagy. Úgy létezik benned, mint az első szó, ami elválaszthatatlan tőled. Ez annak a népnek a nyelve, amelyhez tartozol, a hozzád közelálló nyelv, az a nyelv, amelyen a rokonaiddal beszélhetsz... Nehéz megmagyarázni. Beszélni sem kell feltétlenül, elég például, ha még tudsz énekelni ezen a nyelven.
- Ez a szüleink nyelve. Többet jelent a beszéd eszközénél, nehéz meghatározni.
- Az anyanyelv minden – a kezdet és a vég. Amikor áttérek erre a nyelvre – bár oroszul jobban tudok – valami azonnal felébred a lelkemben.
- Az anyanyelv költészet és kultúra. Saját hanglejtése, hangszíne van. Ha anyanyelvemen beszélhetek, jó érzés tölt el.
- Az anyanyelv több a beszéd eszközénél. Erőt ad, segít elkerülni a zsákutcákat. Mint a rakéta, magasba emel.

A meghatározásokból gyakorlatilag teljesen hiányzik a racionális elemzés, helyette inkább az érzésekkel kapcsolatos kifejezéseket alkalmazták.

- Az anyanyelv a mindenség számomra. Rajta keresztül ismertem meg a kultúrámat. Ha ezen beszélek, pihentet. Hallgatom a dalainkat, és ez balzsam a lelkemnek.
- Ez a szüleid, apád, anyád, nagyapád, dédapád nyelve. Ez a nyelv a véredben van. Gyerekkorodtól hallod. Ezen a nyelven hallottad az első szót, első dalocskát. Lehet, hogy felejtesz belőle, de öreg korodra visszatérnek a szavak. Az anyanyelv emlékképekhez kapcsolódik.
- A tatár nyelv az anyanyelvem, hozzám közeli, még a kiejtése is különleges számomra.
- Az önkifejezés eszköze.
- A nemzet alapja.
- A kapcsolattartás eszköze, de valami még ezen túl is.
- A nyelv, amin álmodom.
- Szavak, amelyek meg is sérthetik, de meg is gyógyíthatják az embert.
- Az anyanyelv az a nyelv, amelyen a közelálló beszéltek, édesanyád ezen a nyelven ringatott.
- Az anyanyelvet az anyatejjel szívod magadba. Tatárul kezdtem beszélni, majd orosz iskolában tanultam, de mindig kellemes az anyanyelvemen beszélni.
- Az anya nyelve, az a nyelv, amelyen beszélsz.
- Az anyanyelvem az, amelyen *beszélek, gondolkodom, amelyen az édesanyámmal és a gyerekeimmel érintkezem.*

Sokan jegyezték meg, hogy nekik tatárul könnyebb az érzésekről, a megélt élményekről beszélni, oroszul pedig az összes többi szituációban. Az érzelmi sík dominanciája – összehasonlítva Moszkvával, vagy különösen Kazanyal – az asszimiláció meglehetősen magas fokával magyarázható, melyet az orosz környezetben átélt élmények váltanak ki (a nyelvvesztés fenyegettségével arányosan):

- Úgy gondolom, hogy az embernek természetesen az az anyanyelve, amelyen a rokonai, nagyapja, nagyanyja beszéltek, még akkor is, ha ezt a nyelvet nem egészen jól tudja. Én például becsülöm az anyanyelvem, mert így beszéltek azok, akiktől származom. Képzeljünk el egy fát a gyökereivel együtt: a felszívott nedvességtől nő a fa. Lehet kiszáradó, kergesedő, de lehet szép sudár is. A nyelv is éltető folyadék, ami az embert táplálja, mint egy forrás.

- Orosz nyelvben nőttem fel, orosz irodalmat tanultam, számomra az anyanyelv az orosz. Mégis hiányérzetem van amiatt, hogy nem tudok elég jól tatárul. Az eredetem és a rokonaim megmaradtak, ők ezen a nyelven beszélnek, s ha elmegyek hozzájuk, nem tudok velük érintkezni. Persze, hogy nem vagyok elégedett magammal.
- Az anyanyelv annak a nemzetiségnek a nyelve, amelyhez tartozol. A nyelv mindig is a beszéd eszköze volt, mi más lenne? Az embernek a saját nyelvén kell gondolkodnia, ismerni az írást (most az arabra gondolok). Sajnos, erre sokáig nem volt mód. Mostanában megint lehet az iskolában tatárul tanulni, de ez az írás már elveszett. Aránylag jól beszélek tatárul, de a szüleim tudtak olvasni és írni is, ismerték az arab betűket. Sokat töprengtem, miért nem tanítottak meg engem is.
- A nyelv a nemzet megkülönböztető jegye. Az anyanyelv valamivel több, mint egyszerűen csak az információ átadásának eszköze. Ha nem lesz nyelv, elvész a kultúra is, hiszen az a nyelv segítségével fejeződik ki.
- Az anyanyelv nem csak kommunikációs eszköz, hanem a kultúra hordozója. Nekem a mindenséget jelenti.
- Ez a népem nyelve. Tatár vagyok, az anyanyelvem is tatár. Az anyatejjel került át belém. Az orosz a mindennapi érintkezés nyelve, de a tatár a kultúráimé is.
- A nyelv világnézet, világszemlélet és világérzet. Ha tatárral tatárul beszélek, nekem egész más érzésem támad. Az oroszot nem szeretem. Számomra idegen, rám erőltetett nyelv. Szenvedek, ha oroszul kell beszélnem, szeretnék az anyanyelvemen beszélni, de meg vagyok fosztva tőle. A gyerekeim nem tudnak tatárul, pedig tanult emberek, kettő a tudományok doktora, egy kandidátus.

M1. Mi az anyanyelv? – Moszkva

- Ez több mint a beszéd eszköze, az anyanyelv maga a lélek. Úgy mondanám, hogy valami nem tárgyi dolog, sok lelki tartalommal.
- A nyelv egy szentség. Az embereket nyelvüktől megfosztva potenciális árulókat kapunk.
- Nem csak érintkezés eszköze, hanem lelkünk egy darabja is. Vannak olyan dolgok, amelyeket nem lehet jól lefordítani más nyelvekre, csak az anyanyelven lehet igazán jól kifejezni.
- Büszkeség jól tudni anyanyelveden. Erre szüksége van az embernek. Mi otthon a férjemmel soha nem beszéltünk tatárul, a fiunk is tiszta orosz nyelvi környezetben nevelkedett, de amikor felnőtt, saját akaratóból megtanult, ráadásul nagyon könnyen. Tehát génjeiben hordozta, hiszen az anyanyelve.
- Az anyanyelv nem csak a beszéd eszköze, ez elődeim nyelve. A nyelvben a nép kultúrájának egy hatalmas rétege rejtőzik. Ezzel gyakorlatilag megszűnik a kapcsolatod, ha elveszted a nyelvet.
- Az anyanyelv több a beszéd eszközénél, ahhoz a kultúrához való közeledést jelenti, amit az őseink évszázadok alatt felhalmoztak. Ha nem ismerjük a nyelvet, a dalokat, nem érthetjük meg, nem tapasztalhatjuk meg a mélységét.
- Az anyanyelv a kultúra egyik legfontosabb eleme.
- Az anyanyelv a nemzet alapja.
- Számomra a tatár is és az orosz is anyanyelv. Nyelvhelyesség szempontjából persze jobban tudok oroszul. De hogy is mondhatnék le azokról a népdalokról, arról a nyelvről, melyen édesanyám ringatott. Ez az emberben egy életen át megmarad, nem lehet, hogy ne érintsen meg.
- Az anyanyelv több mint a beszéd eszköze. Ez gondolkodás. Sok tatár – még azok is, akik jól tudnak oroszul – egész életében tatár nyelven gondolkodik. Én például többet beszélek és gondolkodom, de a családban oroszul beszélek. Szépen tatárul már nem nagyon tudok. Ha izgulok, majdnem elfelejték tatárul, és csak oroszul beszélek. Számomra ez a két nyelv majdnem egyenértékű, egyformán fontos.

- Az anyanyelv annak a kulturális közegnek a nyelve, amelyben élsz, amely nyelven tanítottak. De a tatároknál létezik egy úgynevezett édes anyanyelv is, amin az édesanyánk beszélt. A képzést, a tudományos munkák nyelvezetét illetően én kétségtelenül az orosz kultúrához tartozom. De számomra egyformán fontos az orosz és a tatár kultúra is. Mi, tatárok mintha több kultúrához is tartoznánk egyszerre. Ez nem szegényít, hanem gazdagít.
- Nekem az anyanyelvet a tatár nyelv jelenti, mert ezen a nyelven beszéltek az őseim, bár oroszul jobban tudok. Az orosz is anyanyelvemnek érzem, ezen a nyelven gondolkodom, beszélek, írok, de a belső értékrendem szerint ez mégis csak második a tatár után... Például úgy öt évvel ezelőtt még nem rendelkezttem ilyen öntudattal, talán még szégyenkeztem is, hogy tatár vagyok és az oroszot tartom az anyanyelvemnek. Aztán valamiféle belső lelki fejlődés zajlott le bennem, ami oda torkollott, hogy foglalkozni kezdtem társadalmi, nemzetiségi tevékenységgel. Hiszen ez nem csupán csak az embertől függ, hanem a társadalmi helyzetektől is.
- Amilyen nyelven elmélkedni fogok, az lesz az anyanyelvem az adott pillanatban. Az embernél előfordulhat, hogy több anyanyelve van.
- Az orosz nyelv az én anyanyelvem. És a tatár? Úgy tűnik, a második anyanyelvem. Kétségtelenül az anyanyelv (nemzetiségi) a saját nemzetiségünk, népünk azonosító eszköze. Úgy látszik, nálam ez a háttérbe szorult.
- Emlékszem, amikor régen a kérdőíveken az anyanyelvről kérdeztek, elmagyarázták, hogy az anyanyelv az, amin beszélsz és írsz. Nekem az orosz az anyanyelvem, sokkal könnyebben fejezem ki magam oroszul. Tatárul csak a konyhanyelvet beszélem. Természetesen ez elszomorít. Fáradozom azon, hogy jobban tudja tatárul.
- Az orosz az anyanyelvem. Gyerekkoromban is leginkább oroszul beszéltem. Tatárul falun tanultam meg, harmadik koromban. Természetesen tudat alatt már bennem volt, a passzív nyelvtudásom aktivizálódott csupán.
- Természetesen az édes anyanyelvem nem csak a beszéd eszköze, hanem erősen kötődik az érzelmi szférához és a gyerekkori emlékekhez.
- Bár a szókinccsem oroszul jóval nagyobb, mégis, ha valami hozzám közeli vagy intim dologról beszélek, jobban esik és könnyebb is tatárul beszélnem. Ezek a hangosan kimondott szavak boldoggá tesznek.
- Az ember az anyanyelvén jobban ki tudja fejezni az érzelmeit, nem csupán mond valamit, hanem beszél, közel hozza magához a másikat.
- A tudósok megállapították, hogy a magzat már az anyaméhben képes hallani. Tehát már születésünk előtt halljuk az anyanyelvünket, az anyanyelvi beszédet. Valószínű emiatt az anyanyelv érzelmi töltése magasabb szintű, mint a többi nyelvnél. Lám, mi moszkvai tatárok is egymással többnyire oroszul beszélünk, de ha valamit árnyaltabban akarunk kifejezni, áttérünk a tatárra.

K2. Tatárnak számít-e az, aki nem ismeri a tatár nyelvet? – Kazany

Csak néhány kazanyi válaszadó nyilatkozta azt, ha valaki nem beszél a tatár nyelvet, akkor csupán „részben” lehet tatárnak számítani.

- Ha nem beszél a nyelvet, már elszakadt a tatár kultúrától. Ez már nem teljes értékű nemzeti hovatartozást jelent.
- Kategorikusan nem tudnám meghatározni. Ha önként mondott volna le a saját nyelvéről, akkor nem tartanám tatárnak. De ha külső okok hatására, ha gyermekkorában nem tanulhatta a nyelvet, de vonzódik hozzá, nem szabad hibáztatni a nem tudás miatt. Ez az ő nyomorúsága.

Úgy tűnik, a Kazanyban megkérdezett, nemzeti kultúráért tevékenykedő válaszadóknak nagy része az anyanyelv nem tudása problémához nyugodt módon viszonyul, hiszen mindennapjaik során kisebb mértékben találkoznak ezzel a gonddal, mint a többi oroszországi tatár (akik Tatársztán határain túl élnek). Ennek megfelelően hordoz véleményük absztrakt jelleget, miközben a moszkvai, szaratovi értelmiség nagy részének ez kényes kérdés, melyet a bőrükön tapasztalnak.

- Amikor Kazanyban voltam, éreztem magamon a nyelv eltűnésének problémáját. Egyáltalán nem értettem meg őket. Arra volt szükség, hogy a minden nemzetiség által ismert oroszra váltsunk. Hiszen mifelénk a családokban általában gondoskodnak arról, hogy a gyerekek tudjanak oroszul. De nem kevésbé fontos az anyanyelv ismerete sem. Csak azt kell megérteni, hogy elveszhet.
- Mi az, hogy nem ismered az anyanyelvedet? Orosz közegben nőtem fel, Penzában, a családunkban mégis keményen megőrződött a nemzetiségi nyelv és kultúra.
- Természetesen ismernünk kell a saját nyelvünket, hiszen az óriási kulturkincs. Visszafelé nézve pedig a nyelvet, kultúrát nem ismerni, ez hatalmas hiányt jelent.
- Az embernek, még ha a szülei nem is tanították meg, felnőtt fejjel meg kell ismernie az anyanyelvét.

A tatár értelmiség képviselőinek körében az anyanyelv teljes elvesztése még a Tatársztán határain túl élők körében is meglehetősen ritka. Általában a többség beszéli a nyelvet (hétköznapi társalgás szintjén), elegendő mértékben ahhoz, hogy megértesse magát. Éppen ezért a tatár értelmiséget – különösen az orosz régiókban – egyre gyakrabban nem csupán az anyanyelv ismeretének sajátságos helyzete, hanem a nép köréből való fokozatos eltűnése nyugtalanítja. Az értelmiség mindenkinél jobban érzékeli, hogy a tatár nyelv fokozatosan családi használatra szorul vissza, és ezen belül is helyi, pillanatnyi beszédhelyzetekre szűkül. Azt is látják, hogy Tatársztán, ahol a nyelvi helyzet némileg más, már azért sem képes feltartóztatni ez a folyamatot, mert ott csupán az egész tatár népesség egyharmada él.

Nagyon kifejezően – őszintén és érzelmek nélkül – írta le a tatár nyelv helyzetét és a határon túli nemzeti értelmiség felfogását egy pszichológia professzor, a Szaratovi állami egyetem tanára:

- Az anyanyelv valószínűleg az a nyelv, melyet az ember születéskor az édesanyjától kap. De a nyelv változik, az élet egy más kultúrában oda vezet, hogy elsajátítunk egy másik nyelvet. Az orosz egy fejlettebb nyelv, több fogalommal, többféle nyelvi szerkezettel, ezért gyakran kölcsönzünk belőle. Néhány tatár irodalmi tatár nyelven is tud, de csupán azok, akik az irodalmat tanulmányozzák és speciálisan ezzel foglalkoznak. A hétköznapi tatár nyelv igen egyszerű, gyakran hiányoznak szavak, fogalmak, és ezért az ember áttér az oroszra. Azaz, mintha az orosz finoman hatalmába kerítené a nyelvet.

Sz2. Tatárnak számít-e az, aki nem ismeri a tatár nyelvet? – Szaratov

A megkérdezettek kb. fele úgy találta, hogy a tatár önazonosság akár a nyelv elvesztésével is fennállhat:

- Természetesen az is lehet tatár, aki nem beszéli az anyanyelvét. Mindez ugyanis mindenekelőtt a lélekből fakad.
- A tatárság öntudatot jelent, és ez az, ami a lelkedben él.
- Azt gondolom, tatárnak.
- Tatárnak, természetesen. Persze lehet, hogy alapvetően a szülei vagy a környezet hibájából nem tud tatárul, de végeredményben ő maga is bűnös, hogy nem ismeri a nyelvét.

- A válaszolók többsége komoly problémaként értékelte a nyelv nem tudását.
- Ez nagyon nagy és elterjedt probléma Oroszországban. Természetesen tatárnak, ilyenekből sajnos igen sok van. Mi arra törekszünk, hogy az emberek megtanulják az anyanyelvüket. Úgy gondolom, hogy annak a tatárnak is, aki nem ismeri a saját nyelvét, törekednie kell arra, hogy megtanulja azt.
- Igen, de legyen benne igyekezet arra, hogy megtanulja a nyelvét.
- Az nagy baj, ha nem ismeri valaki az anyanyelvét. Mégis azt hiszem, azt a kérdést, hogy tatár-e az illető, vagy nem, csak az adott ember tudja megválaszolni. Ez egy velünk született érzés, de az is lehet, hogy csak szunnyadóan van jelen bennünk.
- Magától értetődően tatárnak, de bárkiről van is szó, kár érte, ha nem ismeri az anyanyelvét.

A válaszadók másik fele arra hajlott, hogy az anyanyelv ismerete egyenes arányban áll az etnikai identitással. Néhányan elég kategorikus véleményt alkotnak.

- Nem számít tatárnak. A nyelv a nemzethez tartozás egyik legalapvetőbb kritériuma. Az a tatár, aki nem tud tatáruul, csupán biológiai értelemben az. Elszakadt a tradícióitól, a hagyományoktól, melyek éppen a nyelven keresztül fejeződnek ki.
- Nem annak, csak a gondolataiban, a lelkében. Bár ezeknek az embereknek nem teszek szemrehányást, mert a körülményeik alakultak így. Itt inkább a szülőket illeti szemrehányás, akik nem adták tovább neki az anyanyelvet. Szerintem a szülőknél meg kell tanítaniuk az anyanyelvet, de egyidejűleg az orosz, angol, vagy éppen a franciát is.
- Nem az, hiszen nem képviseli a tatár kultúrát, tradíciókat stb.

Mások kicsit enyhébb megfogalmazásban jegyezték meg, hogy az anyanyelv ismeretének hiánya elszakítja az embert a kulturális hagyományoktól, ezért az ilyen nem lehet teljes értékű tagja a nemzetének.

- Természetesen tatárnak, de a szó nem teljes értelmében. Csodálatos ember lehet, de az anyanyelv ismerete nélkül nem lehet teljes értékű tagja népének.
- Nem száz százalékosan. A nyelvet kötelező tudni.
- Ő természetesen tatárnak vallhatja magát, de ha nem ismeri a nyelvet és a családban sem beszélnek, ez csak asszimilációval végződhet. Természetesen ma tatár iskolából még igen kevés van mindenütt. Talán még azok is kevesen vannak, aki tanulnak a nyelvet, hiszen az elmúlt években sok minden elveszett és az emberek elszoktak a nyelvüktől. Mindezt újra kell éleszteni és a problémát meg kell oldani.
- Az ilyen nem teljes értékű tatár. A nyelvismeret hiánya elszegényít.

M2. Tatárnak számít-e az, aki nem ismeri a tatár nyelvet? – Moszkva

Itt a kérdéskört kicsit másként kezelték. A fővárosban élő tatár értelmiség képviselőinek jó része úgy véli, hogy manapság a nyelv nem lehet az egyedüli meghatározója a nemzetiség kérdéskörének.

- Természetesen tatárnak. Én például, aki nem beszélem a nyelvet, szívesen veszek részt a különböző kulturális rendezvényeken, még akkor is, ha ott tatáruul beszélnek.
- Persze hogy tatárnak számít. Ez egyáltalán nem hat a nemzeti tudatra. Sokan nem beszélnek az anyanyelvüket.
- Tatárnak számít. Manapság nagyon sok ilyen van. Ha az ember elveszíti a nyelvét, az egy természetes folyamat, mely az életkörülményekből fakad.
- Sok tatár, nem ismervén a nyelvét mégis tatárnak vallja magát és ki is tart mellettük. A nyelvvesztés nem mindig függ össze az önazonosítással.

Néhányan azt a véleményt is megengedték maguknak, hogy a tatárok az anyanyelv ismeretének hiányában is teljességgel megőrizhetik identitásukat. Szerintük minden a kulturális hagyományaikhoz fűződő vonzódástól függ.

- Az ilyen ember természetesen tatárnak érezheti magát. Minden attól függ, ő hogyan kívánja. Még akár orosznak is.
- Sokat veszít természetesen, de mégis tatár marad. Valószínűleg a zsidók kilencven százaléka a világon nem beszéli a nyelvét, mégis elfog a sárga irigység, ha arra gondolok, mennyivel magasabb szintű ennek a népnek a nemzeti öntudata a miénknél. A nyelv nem kritérium. A nyelv a fejlődés feltétele, annak egyik leghatalmasabb összetevője.
- Tatár marad. Az ember idővel felnő, bölcsőbb lesz, az élete során elszenvedett ütközések arra készítik, emlékezzen, hogy ő tatár. Az ember mindenképpen odatalál az övéihez.

Mások véleménye szerint az ilyen embernek mindenképpen kellemetlen érzése támad, és igyekezni fog megtanulni a saját nyelvén.

- Az az ember, aki nem ismeri az anyanyelvét, valamiképpen rosszul érzi magát emiatt, és vonzódik az „övéihez”.
- Tatárnak vallhatja magát, ha legalább igyekszik megtanulni az *anyanyelvét*. *De ez ritka eset. Rend szerint a tatár családokban így vagy úgy megtanítják a nyelvet.*

A többség azt képviselte, hogy csak maga az érintett ember képes meghatározni etnikai hovatartozását, és mindez elsőbbséget élvez bármilyen objektívnek mondott jellemzésekkel szemben.

- Ha egy tatár nem beszéli a nyelvét, már nem képes a gyermekeit tatárnak nevelni. De ettől tarthatjuk őt tatárnak is vagy nem tatárnak, mert ez a kérdés benne dől el. Hiszen ha tatárnak tartja magát, tatár. Például az én fiam rosszul tud tatáruul, de ő tatár. Olyannyira tatár, hogy nálánál igazabbat keresni kell.

Egy kis része a moszkvai válaszadóknak úgy véli, hogy manapság, a városiasodás során a nyelv tovább játssza vezető szerepét az etnikai önmeghatározásban. Szerintük az a tatár, aki nem ismeri az anyanyelvét, nem nevezhető „teljes értékű” tatárnak.

- Az ilyen tatár sokat veszít. Ő már nem érti meg az öreg nénikét a tatár faluban. Nehéz szavakba önteni, mi mindent veszít el az, aki nem ismeri az anyanyelvét, de sok ilyen van.
- Nyelvismeret nélkül nem részesül az ember a kultúrából, már nem igazán százszázalékos tatár, kívül esik a kultúráján, a népén.
- Vannak ilyenek, tatárnak számítják magukat, de károsult tatárok. Feltétlenül ismerni kell a saját nyelvét valakinek.

Mint az várható is volt, a kazanyi válaszadók viszonyultak mindenkinél demokratikusabban az anyanyelv és az etnikai azonosulás kérdésköréhez. Legtöbbjük azt fejezte ki, hogy „teljes értékű tatár lehet az is, aki nem ismeri a tatár nyelvet”.

- Tatárnak, persze, hogy annak, miért ne? De ha más nemzetiséget választ magának, hát tessék.
- Ezt nem lehet egyértelműen meghatározni. Lehet, hogy a Szovjetunióban nem volt lehetősége tatáruul tanulni. Vannak olyanok, akik nem tudnak tatáruul, mégis tatárnak vallják magukat.
- A nyelvet mindig meg lehet tanulni.
- Igen.
- A tatárság a lélekben lakozik.
- Ennek ellenére lehet tatár.

Néhány válaszadó a litván tatárok példáját idézte, akik már néhány száz éve elveszítették az anyanyelvüket, mégis megőrizték etnikai hovatartozásukat, mint ahogyan a zsidók is.

- A tatár nyelv nélkül is tatár marad. Mint ahogyan a litván tatárok is.
- Miért ne? A zsidók is zsidónak számítanak, pedig nem ismerik a nyelvüket. A nyelv csupán egy, de nem az egyetlen összetevő. Vannak olyanok, akik hosszú ideig voltak elszakítva a néptüktől és nagyon szenvednek a nyelvük nélkül. De biztos van nekik valami más.
- Tatárnak, ha ő is ide sorolja magát. A litván tatárok lengyelül beszélnek, de mégis tatárnak vallják magukat.

Mások szerint, akik figyelembe vették, hogy az oroszországi tatárok jelentős része már elvesztette saját nyelvét, ez nem zavarja őket az etnikai öntudatuk megőrzésében.

- Oroszország legtöbb tatárja nem ismeri a saját nyelvét, ezen belül főleg a fiatalok, mégis tatárnak vallják magukat. Mint ahogyan az algériai nemzeti felszabadító mozgalom vezetőinek nagy része is a francia Algírban asszimilálódott arab családokból került ki, akik szintén nem tudtak arabul.

A harmadik csoport szerint mindenekelőtt az öntudattól és nem a nyelvismerettől függ az etnikai hovatartozás.

- Ha tatárnak mondja magát, akkor tatár.
- Ez a nemzeti öntudatától függ.
- Tatár, ha annak vallja magát.

Összefoglalásként leszögezhetjük, hogy a válaszadók többsége mindhárom területről a nyelvet az etnikai önazonosulás egyik legfontosabb összetevőjének tekinti, a kultúra közvetítése és az etnikum megőrzése eszközének tartja.

A tatárok által sűrűn lakott vidéken, ahol a tatár nyelv állami státusszal rendelkezik, és a köztársaság vezetői is támogatják használatát, az értelmiség által hangsúlyozott integrátori szerepe gyengébb. Először azért, mert a nyelvvesztés problematikája nem tűnik aktuálisnak és jelentős mértékben csak absztraktnak érzékelhető. Másodszor amiatt, hogy Tatársztánban a nyelv mellett egy sor más igen jelentős tényező is van (ezek máshol hiányoznak), melyek integrálják az etnikai közösséget, és gondoskodnak a nemzeti identitás kialakulásáról, elsősorban ezekhez fűződik a „tatár államiság”. A megkérdezettek kb. fele Kazanyban bevallja, hogy a nyelv eltűnése esetén kevés az esély az etnikum megmaradására. Egyedül a kazanyi válaszadók nagy része nem számol azzal, hogy a tatárokat ma a reális nyelvi asszimiláció fenyegeti.

Az „oroszyelvű” régiókban – Szaratovban, Moszkvában –, ahol a nyelvi beoldódás reális veszélyt jelent, a tatár értelmiség felfogása szerint a nyelv jelentősége jóval nagyobb. Különösen igaz ez Szaratovra. Moszkvában bonyolultabb a helyzet. Egyrészt itt találkoznak egymással a tatár értelmiségiek, akik számára a nyelv különleges érték, etnikai szimbólum, az etnikai azonosulás pedig védőernyőt jelent a mindennapi káosz-helyzetekben. Másrészt a mega-poliszban az emberek többsége nyilván orosz nyelven jutott előbbre. Náluk az etnikum kérdése visszaszorul. (Habenszkaja 2002)

12.2. Nem orosz etnikum körében végzett felmérések Tatársztánban

A 2002 tavaszán nem orosz ajkúak közt végzett szociolingvisztikai felmérés három fő területre tért ki: (1) nyelvhasználat, (2) társadalmi, politikai élet, a demokrácia igénye és megnyilvánulásai, (3) önazonosság, tolerancia, szolidaritás. Az alábbiakban a feltett 28 kérdésre adott válaszok alapján kapott kép egyes elemeit villantom föl, esetenként a forrásban szereplő több táblázat tartalmának kompaktabb megjelenítésével, összevontásával.

A tatárok orosz nyelvhasználata

A tatároknál az orosz használatának irányába történő nyelvi átmenet (eltolódás, nyelv-váltás) a családokban a három egymást követő nemzedéknél egyre fokozódik, és a családon kívül is a kapcsolat szorosságának csökkenésével együtt nő. A nem tatároknál hasonló a tendencia, de az orosz beszéd hányada náluk még nagyobb.

2. táblázat. Nyelvhasználati átmenet, nemzedéki és kapcsolati tényezők [%]

Beszélők Beszédhelyzetek	Tatárok		Mások*		
	orosz	tatár	orosz	más	
Anyanyelv	5	95	14	85	
Az első nyelv, amelyen beszélni kezdett	16	83	21	77	
Beszélgetés nyelve	a nagymamával	7	78	12	65
	az anyával	16	79	18	76
	az apával	17	76	17	74
	a házastárral	29	53	30	49
	a gyerekekkel	30	51	41	42
Beszélgetés nyelve	a legközelebbi baráttal	44	49	50	40
	a munkatársakkal	57	35	58	33
Szabadon beszél a nyelvet	85	84	92	7**	

* sem tatárok, sem oroszok, ** tatár nyelv

Társadalmi aktivitás

A tatárul beszélő tatárok általában társadalmilag aktívabbak, mint oroszul beszélő társaik, szakmai fórumokon viszont inkább az oroszul beszélők vannak többségben.

3. táblázat. Társadalmi aktivitás a különféle nyelvet használó tatárok közt [%]

Társadalmi egyesületek, mozgalmak	Tatárul beszélő tatárok	Oroszul beszélő tatárok
Környezetvédelem	17	9
Emberi jogok	15	7
Vallás	12	5
Nemzeti-kulturális	10	5
Szakmai	20	28
Szociális	8	11

Országhoz kötődés

A tatárul beszélő tatárok mintegy fele radikális az országhoz tartozás kérdésében, míg az oroszul beszélő tatárok közt a kettős kötődés a legjellemzőbb. Különösen figyelemre méltó továbbá, hogy egyik csoportra sem jellemző az elsődlegesen Oroszországhoz való tartozás érzése.

4. táblázat. Nemzeti azonosságtudat a különféle nyelvet használó tatárok közt [%]

Mely államalakulatok polgárának, képviselőjének tartják magukat?	Tatárul beszélő tatárok	Oroszul beszélő tatárok
Csak / inkább Tatársztán, mint Oroszország	47	28
Egyszerre Tatársztán és Oroszország	45	63
Csak / inkább Oroszország, mint Tatársztán	2	5

13. Zárszó

A cikk a poszt-szovjet Orosz Föderáció átalakuló belső nyelvpolitikai viszonyaira a tatár példa sokoldalú vizsgálatával nyit ablakot. A jó természeti és humán adottságokkal, fényes múlttal rendelkező Tatár föld a maga környezetében sikeresen illeszkedik be a modern világba. Nyelve összességében mégis veszélyeztetett az orosz által. A tatár-orosz nyelvváltás lassan, biztosan halad előre, de talán még megfordítható, és a nyelvhalál bekövetkezése elkerülhető. Van szándék és remény egy stabil kétnyelvűség elérésére, bár ez ma még nincs elérhető közelségben.

IRODALOM

- Arisztov, Vagyim (2002): Őlni és meghalni jöttek Moszkvába az iszlám banditák. In: *Hetek – országos közéleti hetilap* VI. évf. 44. sz. 2002. október 31. <http://www.hetek.hu/index.php?cikk=37218>
- Cserhátiné Ács Adrienne (2001): Quo vadis, Oroszország? In: *Modern Nyelvoktatás* VII. évf. 4. sz. pp. 49–50.
- (2003): Nyelvi konfliktusokról. In: *Modern Nyelvoktatás* IX. évf. 2-3. sz. pp. 78–89.
- (2004): Nyelvpolitikai szavazógép, avagy a szovjet utódállamok nyelvi közegének tükröződése internetes kérdőívekben. In: *Nyelv*Infó* XI. évf. 1-2. sz. pp. 55–8.
- Dobrovits Mihály – Kende Tamás (2001): Távol Moszkvától. Utak a Jelcini és a Jelcin utáni Oroszország megítéléséhez. In: *Beszélő* 2001. január <http://beszelo.c3.hu/01/01/05dobrov.htm>
- Guboglo, M.N. – Szmirnova, Sz. K. (2002): M. N. Guboglo – S. K. Smirnova: Respublika Tatarstan: Russkij ázyk v tatarskoy formatsii i nyyh processah. RUDN [kiadó]: Moszkva. p. 50, pp. 12–7 és 24–37.
- Habenszkaja, E. O. (2002): Habenskaá: Tatarstan i zhd. Hat alis [kiadó] – Centric civilizacii i regionalnyh issledovaniy RAN: Moszkva. pp. 96–120.
- Ivanics Mária: (1995): A Mongol Birodalom. In: *Rubicon* 1995/13 <http://terebess.hu/keletkultinfo/mongol.html>
- Neroznak, V. P. (szerk.) (1995): Gosudarstvennye ázyki v Rossijskoj Federacii: Énciklopedičeskij slovar i spravocnik. Academia [kiadó]: Moszkva. 400 p.
- Polyakova, Yulia (2002): Tatarstan. A la recherche d'un véritable bilinguisme. In: *Le Courier des pays de l'Est* no. 1018. pp. 27–34. [Ismerteti Kakasy Judit, In: *Kisebbségkutatás hazai és külföldi irodalmi szemléje* 11. évf. 3. sz. 2002.] <http://www.hhrf.org/kisebbségkutatás/2002-3/4.htm#E16E50>
- Slavic Research Center (2003): Novaá volna vizneni i etnologičeskoj istorii Volgo-Ural'skogo regiona. (Sbornik statej) = *SRC Occasional Papers: Special Issue* pp. 36–9 és 324–33. Hokkaido University: Sapporo.
- Tatárok (2004): A tatárok csak cirillel írhatnak. In: *Népszabadság* november 18. <http://www.nol.hu/cikk/340325/>
- Wertheim, Suzanne (2002): *Language „Purity” and the De-Russification of Tatar*. University of California, Department of Linguistics. Berkeley Program in Soviet and Post-Soviet Studies, Working Paper Series, Ph.D. candidate paper, 25 p. http://ist-socrates.berkeley.edu/~bsp/publications/2002_02-wert.pdf